

Лекція Тема №3 Сократ, Платон, Аристотель.

Сократ (бл. 469—399 до н. е) фактично продовжив справу софістів, принаймні в утвердженні проблеми людини як головної теми філософських міркувань. Сократ рішуче повертає напрям філософського дослідження від космосу, природи до людини. «Пізнай самого себе» — такою є вихідна теза сократівського філософування. І таке знання можна набути лише в безпосередньому контакті з іншими людьми — діалозі. Сократ принципово не записував свої думки, вважаючи дійсною сферою існування справжнього знання, мудрості живу бесіду з опонентами. Саме це він і називав діалектикою (від грец. «діалегомай» — вести бесіду, сперечатися). «Сократівський метод» полягав у веденні бесіди-діалогу, в ході якої Сократ ставив співрозмовникам запитання, отримував відповідь (зазвичай, неповну), ставив нові запитання, вказуючи на суперечність у судженнях опонента, і т. д. Коли співрозмовники Сократа остаточно заплутувалися в суперечностях і цікавилися думкою щодо цього самого Сократа, той відповідав, що теж не знає відповіді. Саме цей момент і відображений у відомій тезі Сократа: «Я знаю лише те, що нічого не знаю». Йдеться, власне, про специфічне «знання про незнання», інакше кажучи, про вміння чітко усвідомлювати, що саме із ще невідомого має стати предметом пізнавальних зусиль, щоб стати знаним, відомим.

Сократ, отже, виявляє «проблему» як форму знання про ще не пізнане. А оскільки вирішення будь-якої проблеми виявляє нові проблеми, то остаточне пізнання, вичерпання проблем як таких принципово неможливе. Сократ і показує, що остаточна відповідь на те або інше запитання не може бути отримана внаслідок суперечливості і невичерпності самого змісту пізнання. Проте така позиція не означає знецінення пізнавальних зусиль; навпаки, цінність знання і полягає в пізнавальних зусиллях, у здатності

ставити все нові й нові запитання. недаремно ж філософія є не самою мудрістю («софією»), а лише прагненням, любов'ю («філією») до мудрості. Однак Сократ дещо перебільшував, так би мовити, «процесуальний момент» пізнання. Обговорюючи проблему людини, він ставив запитання про такі істотні характеристики людини, як «мужність», «розсудливість», «краса» тощо. Суперечності ж у відповідях співрозмовників, що їх виявляв Сократ, виникали внаслідок неможливості звести загальний зміст досліджуваних понять («мужність», «краса» та ін.) до їх індивідуально-конкретних проявів. Розуміючи неможливість існування загального як конкретно-індивідуального існування («краси» взагалі поряд з красивою жінкою, красивою вазою тощо), Сократ бідкається: «Я вічно блукаю і не знаходжу виходу». Життя Сократа закінчилося трагічно. Його було звинувачено в неповазі до богів, що каралося в ті часи смертю. Дізнавшись про цей вирок у в'язниці, Сократ, розповідають, спокійно випив отруту.

Послідовники мислителя створили після його смерті кілька шкіл, найвідомішими серед яких були кінічна (її засновник — Антісфен, хоча більш відомим став його учень Діоген з Синопа, який, звівши свої потреби до елементарного мінімуму, жив у діжці, протиставляючи природу законам і звичаям людей. Ці філософи вважали, що слід жити тільки «за природою». Звідси походить сучасний термін «цинізм» («кінізм») — нігілістичне ставлення до культурних і моральних цінностей); кіренська (її засновник Арістіпп захищав позиції насолоди від життя, так званого гедонізму). Філософія Сократа — своєрідний вододіл в історії античної філософії. У всіх досократівських мислителів (їх так і називають в історії філософії — «досократики») світ виступає у вигляді своєрідної «натуралістичної» цілісності, що «розчиняє» і підпорядковує собі людину як одну з частинок космічного цілого. Сократ, вирізняючи людину з космосу і скеровуючи свою увагу лише на неї, кладе край нечіткому усвідомленню філософами

специфічних меж предмета їх досліджень — відношення «людина — світ». Сократом завершується ранній період історії античної філософії, період її становлення і утвердження, починається класичний її період. Останній представлений іменами Платона, який енергійно і з великою майстерністю й талантом розвинув накреслену Сократом гуманістичну лінію філософських пошуків; Аристотеля, що підвів геніальний підсумок розвитку досократичної та класичної античної філософії.

Платон (428/27) — 347 до н. е.) — один із філософів давньої Еллади. Захопившись в юнацькі роки вченням Сократа, Платон багато подорожував світом. у 397 р. до н. е. він заснував в Афінах філософську школу, відому під назвою Академії (вона знаходилася в саду, присвяченому міфічному герою Академу). Однією з головних труднощів, що постали перед Сократом, була проблема існування загального. Не було сумнівів в існуванні загального, але як воно існує — ніхто не міг сказати. Існувати (особливо з позицій античної свідомості) означало бути предметом, але ж загальне ніби «розпорошене» між багатьма реальними предметами (краса, як зазначалось, притаманна і жінці, і вазі, і ще багатьом іншим реальним предметам, але сама вона не існує у вигляді окремого предмета). Полеміку Сократа з софістом Гіппієм щодо краси Платон відтворює в діалозі «Гіппій Більший», показуючи нездатність Гіппія відповісти на поставлені запитання. не дає відповіді й Сократ, хоча в діалозі «Філеб» Платон вкладає в уста Сократа свою власну відповідь: «ніщо інше не робить річ прекрасною, ніж присутність прекрасного самого по собі або ж спільності з ним... я наполягаю лише на тому, що всі прекрасні речі стають прекрасними через прекрасне саме по собі». Інакше кажучи, Платон долає трудність, з якою зіткнувся Сократ, дуже «просто». Справді, не можна назвати серед предметів навколишнього світу предмет, котрий був би реальним буттям загального (наприклад, «красою» взагалі). Проте чому ж не припустити існування специфічних предметів, відмінних від

речей навколишнього світу, адже ми говоримо про геометричні фігури (куби, піраміди, кулі тощо) як про цілком реальні предмети, хоча серед речей навколишнього світу немає жодної математично точної кулі, куба чи піраміди. Припустивши таким чином реальне (незалежне від матеріального світу речей) існування ідеальних предметів (як це, до речі, робив уже задовго до Платона Піфагор), Платон проголошує ці ідеальні предмети (називаючи їх ідеями) досконалішими і тому «реальнішими» у своєму існуванні порівняно з речами повсякденного світу. Адже, міркує Платон, загальне як ідеальний предмет — ідея — в «чистому», тобто найдосконалішому, вигляді репрезентує той або інший зміст, якість тощо («краса» як така, «будинок» як такий, «трикутник» як такий та ін.). У повсякденному чуттєвому світі, звичайно, теж є краса, але тут вона існує «розчиненою» в чомусь іншому. Тут є і будинки, але дуже різні, тут є і трикутні предмети, багато з яких можуть упритул підійти до математичної (геометричної) форми трикутника. Проте жодний із речових будинків не стане просто «житлом» («будинком взагалі»), жодна з трикутних речей не стане трикутником «як таким». Отже, речі повсякденного світу виступають у ролі чогось недосконалого, «збиткового» (порівняно з «ідеєю»), як це буває з копією або тінню того чи іншого предмета-оригіналу. Ідеї, які внаслідок своєї досконалості виявляють риси такого «оригіналу», претендують тим самим на роль «справжньої» реальності, первинної щодо речей навколишнього світу. Останнім, зрозуміло, відводиться роль «копій», «тіней», вторинних щодо «справжньої реальності» ідеального світу. Проте виникає питання: чому ж у такому разі люди у своєму повсякденному житті схильні вважати первинними саме речі, а не ідеї? Більше того, саме ідеї вважаються «копіями», «тінями» речей, а не навпаки. Таке питання ставить Платон у діалозі «Держава» і відповідає знаменитою притчею про печеру: «Люди перебувають ніби у підземному помешканні, подібному до печери, в якій упродовж усієї її довжини тягнеться

широкий отвір. Змалку у них там на ногах і на шиї кайдани, так що їм не зрушити з місця, і бачать вони тільки те, що у них прямо перед очима, бо повернути голови вони не можуть через ті кайдани. Люди повернені спиною до світла, що йде від вогню, який горить далеко у височині, а між вогнем і в'язнями проходить верхня дорога, огорожена невисокою стіною на зразок тієї ширми, що за нею фокусники ставлять своїх помічників, коли над ширмою показують ляльок... уяви собі й те, що за цією стіною інші люди несуть всяке начиння, тримаючи його так, що його видно над стіною; проносять вони і статуї, і всілякі зображення живих істот, зроблені з каменю та дерева... чи ти не думаєш, що, перебуваючи в такому становищі, люди можуть щось бачити, своє чи чуже, крім тіней, які відкидає вогонь на розташовану перед ними стіну печери?». Змушені все життя бачити лише тіні, не бачачи реальних предметів, що ці тіні відкидають, люди звикають вважати саме тіні реальними предметами. Так і в реальному житті люди, живучи в чуттєвому світі речей, не здатні своїми чуттями сприймати нічого, крім цих речей, які насправді є лише «тінями», «блідими копіями» справжньої реальності (недосяжної для чуттів, «невидимої», так би мовити, для них) — ідей. І подібно до в'язнів печери, люди ніколи б не здогадалися навіть про існування цієї справжньої реальності, якби не розум, за допомогою якого вони можуть безпосередньо споглядати «царство ідей», що знаходиться «за межами» речового світу в особливому «розумовому місці», позбавленому речовності — **«трансуранії»**. Такою здатністю до безпосереднього споглядання ідей володіє людська душа, яка після смерті тіла відділяється від нього і перебуває певний час у безтілесному (але цілком «предметному» — ідеально-предметному) царстві ідей. Згодом душа вселяється в нове тіло, «забуваючи» все, що споглядала в царстві ідей. Проте у відповідних умовах душа здатна «пригадати» забуте. За Платоном, пізнання, у ході якого і формуються загальні поняття (будинок взагалі, краса взагалі, трикутник

взагалі), і є процесом такого **«пригадування» (анамнезу)**. Ідеї — вічні, незмінні, досконалі й тому являють собою «повноту буття. Що ж до матерії, то вона, так би мовити, є «нульовим буттям», небуттям, нічим. Однак це буття, незважаючи на «нульовий» характер, так само, як і «повне», нескінченне щодо свого буття існування ідей, є цілком предметним «нічим», тобто це таке небуття, яке активно взаємодіє з буттям ідеї. Результатом цієї взаємодії і постають речі навколишнього (чуттєвого) світу. Інакше кажучи, між ідеями та матерією немає якоїсь «перегородки». Матерія та ідеї активно співіснують і взаємодіють. Внаслідок такої взаємодії «досконале» буття ідеї зазнає «шкоди», «деформується». Такою «збитковою» ідеєю і є будь-яка річ. речі навколишнього світу не є «суто» матеріальними, оскільки «чиста» матерія — це «ніщо» (хоч і активне «ніщо»), вони, так би мовити, «зіпсовані» матерією ідеї. Самі ж ідеї у Платона є не що інше, як речі, тільки позбавлені просторово-часової обмеженості, «очищені» від матерії, «увічнені» й абсолютно досконалі. Взаємодію ідей і матерії Платон виражав математично. Дуже цінуючи філософію Піфагора, особливо в останній період своєї творчості, Платон багато що запозичив з піфагореїзму, зокрема ідею ототожнення ідей з нескінченністю, а матерії — з нулем. Сучасна математика показує, що множення нескінченності на нуль дає будь-яке число. Те саме виходило і в Платона, оскільки взаємодія ідеально нескінченності та матеріального «нуля» і породжувала, за Платоном, будь-яку конкретну річ. Ідеї Платона були наслідком розвитку принципу індивідуальності, типової для античності, бо ця індивідуальність не містила в собі нічого особистісного, ніякого «психологізму». Звідси гуманістична тенденція платонізму, успадкована ним від софістів і Сократа, має вкрай об'єктивістсько-космічний характер. Водночас гуманістичний «заряд» платонізму зберігається в численних його модифікаціях протягом усього середньовіччя, проходячи через Відродження і новий час аж до наших днів.

Аристотель (384—322 до н. е.) — один з найавторитетніших мислителів давньої Еллади. У 17-річному віці він прибуває до Афін і стає тут учнем Платона. Після навчання в його Академії Аристотель приймає запрошення македонського царя Філіпа II і стає вчителем царевича Олександра, майбутнього великого полководця. Після вступу Олександра на македонський престол Аристотель повертається до Афін, де засновує власну філософську, так звану «Перипатетичну», (від грецького слова «перипатос», яким називалася крита галерея, де відбувалися заняття) школу. Інша назва Аристотелевої школи — Лікей — походить від сусідства школи з храмом Аполлона Лікейського. Аристотель піддає критиці вчення свого вчителя Платона (розходження між ними почалися ще під час перебування Аристотеля в Академії) в його головному пункті. Йдеться про окреме від реальний речей існування ідей, які претендують на те, щоб бути причинами речей, їх сутністю. Однак, зауважує Аристотель, як можуть непорушні ідеї бути причиною руху? І взагалі неможливо, щоб сутність і те, сутністю чого вона є, існували окремо одне від одного. Як можуть ідеї, будучи сутностями речей, існувати окремо від них? Критика Платона Аристотелем мала принциповий характер (Аристотелю навіть приписують афоризм: «Платон мені друг, та істина дорожча»). Аристотель рішуче повертає причини, начала, сутність у світ речей, категорично вважаючи, що загальне не може існувати окремо від одиничних речей. Більше того, справжнім, існуючим у самому собі (а не в чомусь іншому) буттям, субстанцією може бути, на думку Аристотеля, тільки одиничне буття. Тому світ, за Аристотелем, є сукупністю множини таких субстанцій, кожна з яких є нерозривною єдністю форми й матерії. Матерія тлумачиться Аристотелем як пасивний «матеріал» буття і тому в «чистому вигляді» може тільки мислитися. Реально ж існувати матерія може тільки будучи «оформленою», тобто вступаючи в контакт із формою. Отже, причиною існування речі (як «оформленої матерії») є форма. Проте і

матерія істотно причетна до спричинення речі, адже про причини, зауважує Аристотель, можна говорити принаймні в чотирьох смислах. Йдеться про причини формальну, матеріальну, діючу та цільову. Останні і можуть бути підведені під поняття форми. Оскільки ж форма активна, то її спричинююча роль і буде первинною серед решти причин. Постає, проте, питання, яким же чином у разі розбіжності (навіть протилежності) між формою та матерією вони так «легко» з'єднуються, утворюючи річ? Цю трудність Аристотель долає, вводячи нові категорії — «можливість» і «дійсність». Саме матерія і постає носієм можливості, а то й самою можливістю, яка, з'єднуючись із формою, стає тією чи іншою дійсністю. Запровадження категорій можливості та дійсності мало принципове значення для осмислення проблеми виникнення, творення. Для попередньої філософії виникнення речей, та й світу загалом, було просто «впорядкуванням» («гармонізацією») чогось уже існуючого, однак існуючого «неупорядковано», хаотично. Такий підхід до проблеми виникнення ще не виходив за межі міфології. Адже виникнення світу в усіх міфологіях змальовується саме як процес гармонізації та диференціації певного однорідно-змішаного первісно-го стану. не відходять принципово від такої міфологічної схеми ні гераклітівська ідея «спалахів» світового вогню (коли весь світ стає однорідно-«вогненным») і його періодичного «згасання» (коли во-гонь перетворюється в повітря, воду та інші «стихії» і, зрештою, в різноманітні речі навколишнього світу), ні емпедоклівська Любов, що з'єднує періодично все суще у світову єдність, та розбрат, який цю єдність також періодично диференціює на окремі речі, ні навіть демокритівські одвічні «з'єднання» атомів, які лише уявляються нам (унаслідок недоступності нашим чуттям цих з'єднань і роз'єднань) виникненням і зникненням тих або інших конкретних речей. Лише запровадження категорій можливості та дійсності створило нові підходи до проблеми виникнення, творення (творчості взагалі), оскільки можливості

справді перетворюються (стають іншим буттям, ніж буття можливості) на дійсність. Хоч Аристотель за традицією продовжує називати філософське знання «мудрістю», характер самого філософування в нього змінюється. Вперше у своїй історії філософське знання зближується з науковим, ставиться в один з ним ряд. Філософія в Аристотеля вже відверто називається наукою («найточнішою», «головною», однак наукою). Тим самим ігнорується світоглядний бар'єр, який відділяє філософське знання від наукового. За таких умов єдине, що може запропонувати Аристотель для відрізнення «першої філософії» (так він називає власне філософію) від «другої філософії» (фізики та інших наук), це гранична загальність і абстрактність філософії. Якщо певні (часткові) науки пізнають ті або інші сторони суцього, то саме «першій філософії», на думку Аристотеля, належить досліджувати суще як суще: що воно таке і яким є все, притаманне йому як суцьому. Отже, за Аристотелем, філософія постає наукою, що досліджує суще як таке, а також те, що притаманне йому саме по собі. Ця наука не тотожна жодній з так званих часткових наук, оскільки жодна з інших наук не досліджує природу суцього як такого, а всі вони, зосереджуючи увагу на якійсь частині суцього, досліджують те, що властиве саме цій частині, як, наприклад, науки математичні. Оскільки ж ми шукаємо начала і вищі причини, то звісно, що вони мають бути началами і причинами чогось самосуцього. Як уже зазначалось, Аристотель будує свою концепцію в полеміці з поглядами свого вчителя, але з метою не спростування вихідних принципів платонізму, а вдосконалення останнього, надання йому більшої «раціональної» строгості, усунення його слабких місць, передусім численних елементів міфології. Насамперед Аристотель звертається до тогочасного наукового матеріалу. Так виникає природничо-натуралістична тенденція аристотелізму, яка виявляється в підкреслюваному логіко-раціоналістичному спрямуванні аргументації, в заміні поетично-діалогічної форми викладу монологічним трактатом. Проте, відкидаючи

платонівський відрив загального (ідей) від одиничного, внаслідок чого зв'язок ідей з одиничними речами і набуває містично-міфологічного характеру, Аристотель врешті-решт здійснює аналогічний відрив форми від матерії, яка внаслідок цього виноситься «назовні». Джерело руху набуває характеру незалежної від матерії «форми форм», «першодвигуна», який цілком логічно трансформується в ідею Бога, а сама філософія набуває характеру «божественної науки» (Аристотель), по суті теології, хоча сам Аристотель цього терміна не вживає. Велич Аристотеля не в тому, що він спробував узагальнити й систематизувати класичну філософську спадщину античності, а в тому, що йому вдалося зберегти саме поліфонію (багатоголосся) еллінської філософської думки, її «вагання», «шукання», «пробний» характер систем. Всі ці здобутки античності через Аристотеля передала ніби в спадок наступним поколінням

ПИТАННЯ СЕМІНАРУ

1. Платон «Апологія Сократа». Загальна характеристика
2. Сократ і софісти: спільне і відмінне
3. Сократівська діалектика як спосіб мислення
4. Сутність сократівської іронії
5. Теорія ідей Платона
6. Утопія Платона. Діалог «Держава». Загальна характеристика
7. Космогонія Платона
8. Теорія безсмертя Платона
9. Реферативний виклад одного із діалогів Платона (на вибір)
10. Метафізика Аристотеля
11. Етика Аристотеля
12. Фізика Аристотеля
13. Політика Аристотеля
14. Логіка Аристотеля

- 15.Кініки. Діоген Сінопський
- 16.Стоїцизм. Сенека
- 17.Етика стоїцизму
- 18.Скептицизм. Секст Емпірик
- 19.Етичне вчення епікурейства
- 20.Філософія Цицерона

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология мировой философии: Античность. - Мн.: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. — 960 с. - <https://refdb.ru/look/2529981-pall.html>
2. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. М. Л. Гаспарова. М.: Мысль, 1986
3. Історія філософії. Підручник: У 2 т. /За ред. В.І. Ярошовця. –К., 2007, 2008.
4. Рассел Б. История западной философии. – Бібліотека Гумер - <https://www.gumer.info/bogoslov Buks/Philos/Rassel/IstFil index.php>